

नेपाल सरकार  
राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण

भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण आयोजना

(EHRP)

आयोजना व्यवस्थापन इकाई

(PMU)

सिंहदरवार, काठमाण्डौं

वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन ढाँचा

प्रथम संशोधन, अक्टोबर २०१८

दोश्रो संशोधन, डिसेम्बर २०१९

तेस्रो संशोधन, अप्रिल, २०२० (२०७६)



## कार्यकारी सारांश

यस भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण आयोजना (EHRP) अन्तर्गत वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF) तयार पारिएको छ, जसले विद्यमान नेपाली ऐन, कानूनहरू तथा विश्व बैंकको संरक्षण नीति संगत हुनेगरी आयोजनाको क्रियाकलापबाट सृजित हुन सक्ने संभावित नकारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूको न्यूनीकरण गर्ने विधि र प्रक्रियाको बारेमा जानकारी गराएको छ। चौधवटा जिल्लामा भएको यसको कार्यान्वयनको अनुभव र MDTF को प्रावधानलाई दृष्टिगत गरी ESMF लाई वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव र जोखिमको दृष्टिकोणले सम्बोधन गर्न उपयुक्त हुने गरि संसोधन गरिएको छ। यो संसोधित ESMF भूकम्पबाट प्रभावित ३२ वटा जिल्ला मा MDTF अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू समेत समावेश गरी कार्यान्वयन हुनेछ।

### **परियोजनाको पृष्ठभूमी**

यस भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण आयोजना (EHRP) को मुख्य उद्देश्य भनेको २०७२ बैशाख १२ गतेको भूकम्प र त्यस पश्चातका पराकम्पनबाट प्रभावित निजी घरहरूको पुनर्निर्माण गर्नुका साथै नेपाल सरकारको विपत व्यवस्थापनको लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्नु हो। प्रति परिवार रु. तीन लाखको दरले २४०,८८० निजी आवास निर्माणका लागि विश्व बैंकले सहयोग गरेको छ। यस परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विश्व बैंक र नेपाल सरकारले संयुक्त प्रयासमा वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF) को तयारी गरेको हो।

यस भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण आयोजना (EHRP) को वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF) को संसोधित तेस्रो संस्करणमा आयोजनाको वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव सम्बोधन गर्न सरलिकृत वातावरणीय तथा सामाजिक विधि, प्रक्रिया तथा साधन अवलम्बन गरिएको छ। सुरक्षण व्यवस्थापनको (प्रस्तुत) जटिलताले गर्दा प्रारम्भिक चरणको ESMF कार्यान्वयनमा भन्कटिलो पाईयो। प्रारम्भिक ESMF कार्यान्वयन अनुभवका साथ परिवर्तित नयाँ संधिय प्रणाली, संस्थागत संयन्त्र तथा सरकारी नीति, निर्देशन तथा भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण सम्बन्धी कार्यक्रम अनुरूप ESMF लाई संसोधन गरिएको छ।

आयोजनाको तयारी, डिजाईन, ढाँचा, योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्दा वातावरणीय तथा सामाजिक मान्यताको सुश्चितता हुनेगरी व्यवहारिक विधिको रूपमा मार्ग प्रशास्त गर्नु नै संसोधित



ESMF को मुख्य उद्देश्य हो । ESMF लाई नेपाल सरकार र विश्व बैंकको आपसी सहमति अनुरूप संसोधन गरीएको हो ।

आवश्यकता अनुसार सुधारहरु तथा पुनरावलोकन गर्न सकिने यो ESMF एउटा जिवन्त दस्तावेज हो । आयोजनाको ढाँचामा आउने कुनै पनि आकस्मिक परिस्थिति तथा परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न सो को उचित मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरणका उपायहरु यसमा समावेश गरिएको छ । प्रारम्भिक ESMF मा उल्लेख कानूनी, प्रशासकीय, संस्थागत, शासन व्यवस्थामा भएका परिवर्तन सँगसँगै सुरक्षण विधिमा भएका परिवर्तन तथा परिमार्जनहरु यस ESMF मा समावेश गरीएको छ । ESMF कै अभिन्न अङ्ग स्वरुप आयोजना स्थलको वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना (ESMP) तयार गरी स्थानीय तहमा परामर्शको माध्यमबाट सोको समीक्षा र प्रमाणिकरण गरी कार्यक्रमको स्वरुप र लागत अनुसार DLPIU र CLPIU बाट स्वीकृती गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । विशेष प्रकारको वातावरणीय तथा सामाजिक समस्याहरु देखापरेमा त्यसलाई सम्बोधन गर्ने एउटा भिन्नै स्थान विशेष वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना (ESMP) तयार गरिने छ । विश्व बैंक र नेपाल सरकारको संयुक्त सहमतिमा भएको दोस्रो संसोधित ESMF ले भुक्तम्प प्रभावित थप १८ जिल्लालाई समेटेको थियो र उक्त ESMF राष्ट्रिय पूनर्निर्माण प्राधिकरणको वेबसाइटमा प्रकाशन पनि गरिएको छ ।

MDTF को प्रावधान अनुसार जिल्लास्तरीय सरोकारवालाहरुसंगको छलफल पश्चात ESMF को तेस्रो पटक संसोधन भएको छ । जिल्लास्तरीय सरोकारवालाहरुसंगको छलफल पाँच जिल्लाहरुमा (लमजुङ्ग, मकवानपुर, स्याङ्जा, खोटाङ्ग, र रसुवा) गर्ने योजना थियो, जसमध्ये चारवटा जिल्लाहरुमा (लमजुङ्ग, मकवानपुर, स्याङ्जा, र खोटाङ्ग) संपन्न भयो तर COVID - 19 को कारण देशमा भएको LOCKDOWN ले गर्दा रसुवा जिल्लामा हुन सकेन । विश्व बैंक र राष्ट्रिय पूनर्निर्माण प्राधिकरणको छलफलबाट चार जिल्लामा भएको छलफलको आधारमा ESMF संसोधनको काम गर्ने सहमती अनुसार संसोधन गरीएको छ । तेस्रो संसोधित ESMF राष्ट्रिय पूनर्निर्माण प्राधिकरणको वेबसाइटमा प्रकाशन पनि गरीएको छ । परिमार्जित ESMF लाई स्थानीय र विश्व बैंकको Info Shop मा पुनःसार्वजनिक गरिने छ ।



## वातावरणीय तथा सामाजिक-आर्थिक वस्तुस्थिति तथा सवालहरु:

### वातावरणीय वस्तुस्थिति

परियोजनाले समेटेको ३२ वटा जिल्लामा वातावरणीय र सामाजिक सवालका दृष्टिकोणले संवेदनशिल देखिएका स्थानहरुको पहिचान गरी कार्यक्रम संचालन गर्नेछ। परियोजना क्षेत्रमा रहेको संरक्षित क्षेत्र, सरकारी तथा सामुदायिक वन जङ्गलले स्थानिय समुदायलाई जिविकोपार्जनको निम्ति आवश्यक उपभोग्य वस्तुहरु प्रदान गर्नुका साथै जोखिममा परेका विभिन्न प्रजातिका पशुपंक्षीलाई वासस्थान तथा पारस्थितिकिय प्रणालीलाई सन्तुलनमा राख्न सहयोग पुऱ्याएको छ। यसका अलावा आयोजन क्षेत्रमा स्थानिय सांस्कृतिक मूल्य रहेका स्थानहरु छरिएर रहेका छन्। भूकम्प प्रभावित ३२ जिल्लामा २,४५९,४०१.१४ हेक्टर जंगल रहेको छ। यस ३२ जिल्लामा २४०,८८० निजी आवास पुनर्निर्माणको लागि १.०७ मिलियन क्युविक मिटर काठ, ४ मिलियन क्युविक मिटर ढुंगा, ८.८ मिलियन क्युविक मिटर बालुवा लाग्ने अनुमान गरिएको छ। ५५ प्रतिशत ढुंगा र ३५ प्रतिशत काठ पुरानो भत्केको घरबाट उपलब्ध हुन सक्ने अनुमान पनि गरिएको छ।

### सामाजिक बनोट तथा तथ्याङ्क विवरण

सन् २०१५ मा गरेको सर्वेक्षण अनुसार, ३२ वटा क्षतिग्रस्त जिल्लाहरुमा (श्रोत NRA/MIS) ९०३,८७६ घरपरिवारहरुलाई क्षति पुगेको पाईन्छ। सन् २०११ को तथ्याक अनुसार ३२ जिल्लामा जम्मा २,२८७,७१९ घरधुरी रहेका छन भने जम्मा जनसंख्या ९,९४८,८९२ छ, जसमध्ये ५२.०९ प्रतिशत महिला छन्। यी क्षेत्रहरुको सामाजिक बनोट अनुसार खासगरी जनजाति समुदायका मानिसहरु (जसलाई आदिवासी जनजाति भनिन्छ) बढी (४१ प्रतिशत) रहेको पाईन्छ। त्यसैगरी दलितहरु ६ प्रतिशत लगायत अन्य पिछडिएका समुहहरुको पनि त्यहाँ उल्लेखनिय उपस्थिति रहेको पाईन्छ। त्यसैगरी यहाँ १७३,७३३ महिलाले प्रतिनिधित्व गरेको परिवार छ, जुन जम्मा घरधुरी संख्याको २१% रहेको छ।

### वातावरणीय जोखिम/असर

भूकम्प प्रतिरोधात्मक आवासको निर्माण आवश्यक सरसफाई तथा घरभित्रको स्वच्छ वायुको बारेमा चेतना जगाउनु तथा समुदाय स्तरमा तथा घर घरमा वातावरण सम्बन्धी राम्रा अभ्यासहरुको बारेमा प्रचार गर्नको लागि संयन्त्र तयार गर्ने इत्यादि कार्यहरु सकारात्मक वातावरणीय असर अर्न्तगत पर्दछन्



। केही वातावरणीय नकारात्मक असरहरु ठाँउ विशेष तथा मध्यम खालको हुन सक्ने अपेक्षा गरिएको छ । जसमा सम्भाव्य केही नकारात्मक जोखिमहरु निम्नानुसार छन् ।

- भवन निर्माणको समयमा हुने काठको बढ्दो मागले गर्दा सामुदायिक वन तथा त्यसका स्रोत साधनमा पर्न जाने असर (एउटा जिल्लाबाट अर्को जिल्लामा हुने काठको निर्यात) जस अनुसार नेपाल सरकारले भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरुमा काठ ढुवानीमा छुट दिएको छ ।
- ढल निकासको व्यवस्थापनमा भएको परिवर्तन, ढुंगा निकाल्ने तथा उत्खनन् गर्ने आदि कार्यहरुले गर्दा भूक्षय तथा पहिरो जाने समस्या बढ्ने ।
- ढुंगा, गिटी, बालुवा, रोडा, माटो उत्खनन् क्षेत्रमा असर ।
- माटो तथा माटो, ढुङ्गा, बालुवा मिश्रित लेदो पदार्थको उचित व्यवस्थापन तथा फोहोर संकलन र घातक फोहोरजन्य वस्तुको समुचित व्यवस्थापन । यी असरहरुलाई सम्बोधन गर्न आयोजनाले निम्न कार्य गर्नेछ ।
  - ढलिसकेका रुख, मुढा र भत्किएका भवनहरुबाट निस्किएका काठ, ढुङ्गा, माटो आदिको पुनः प्रयोग ।
  - वृक्षारोपण, सामुदायिक वन, नविकरणीय उर्जा, जस्ता राम्रा उपायहरु वस्तीमा भित्र्याउने ।
  - ढुङ्गा खानीका लागि सुरक्षित स्थानको पहिचान, बालुवा/रोडा/माटोको योग्य (जान्ने) व्यक्तिद्वारा उत्खनन् ।
  - निर्माण सामग्रीहरुको सुरक्षित संकलन र व्यवस्थापन, भग्नावशेषको उचित व्यवस्थापन, फोहोर तथा खतरापूर्ण सामग्रीहरुको सुरक्षित संकलन र व्यवस्थापन, धुलो नियन्त्रण तथा फोहोर व्यवस्थापनका उपाय र यी वातावरणीय उपाय अवलम्बन सम्बन्धी तालिम आयोजना गर्ने आदि ।
  - आयोजनाले निर्माण सामग्रीहरु सुरक्षित रूपमा प्रयोग गर्न र कार्यक्षेत्रमा अपनाउनुपर्ने सर्तकता बारे तालिम र चेतना जगाउने काम पनि गराएको छ ।

### सामाजिक जोखिम/असर



यस आयोजनाबाट मुल रुपमा सकारात्मक उपलब्धी हुने आशा गरिएको भए पनि केही सम्भावित जोखिमहरु यस प्रकार हुन सक्छन्:

- जोखिम वर्गहरु जस्तै: वृद्ध, एकल महिला र १६ वर्ष मुनिका बालबालिका घरमुली भएका, अपाङ्ग, दलित, जातीय अल्पसंख्यक तथा गुठी जग्गा, सुकुमबासी, गुम्बाहरु, भाडाको जग्गामा बसोबास गर्ने र आवश्यक कानुनी कागजात नभएका ब्यक्तिहरु: उदाहरणका लागि नागरिकता प्रमाणपत्र, जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा, बसाईसराई तथा अनुपस्थित घरधुरीहरुमा असर ।
- वन जंगलमा आश्रित आदिवासी समुदायको जीविकोपार्जनमा असर ।

यी नकारात्मक असरहरुलाई सम्बोधन गर्न निम्न तरिकाहरु अपनाईने छ : -

- साविककै स्थानमा आवास बनाउन प्राथमिकता दिने ।
- सरकारको पुर्नवास योजना अन्तर्गत बसोबास गर्न अयोग्य भूमि भएका र भूमिहीनलाई जग्गा खरिद गर्न थप अनुदान रकम सहयोग गर्ने ।
- ब्यापक सूचना तथा जनचेतनाको अभियान ।
- सांस्कृतिक रुपमा संवेदनशिल एवं प्रभावकारी छलफल गर्ने रणनीति लिने ।
- सशक्त गुनासो संबोधन संयन्त्र तयार गर्ने (GRM) र जोखिममा रहेका समूह तथा महिलालाई आयोजनाबाट अधिकतम लाभका निम्ति विशेष उपायहरु अवलम्बन गर्ने ( उदाहरणको लागि निर्माणको बेला विशेष सहयोग गर्ने, तालिममा प्राथमिकता दिने आदि) ।

## वातावरणीय तथा सामाजिक विषयबारे नीतिगत ढाँचा

भूकम्प प्रभावित लाभग्राही घरधुरीहरुलाई सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत आवास पुनर्निर्माण अनुदान, जोखिमयुक्तवस्तीहरुको स्थानान्तरण, वसोवास योग्य जग्गा खरिदको लागि अनुदान, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको जोखिमवर्ग मापदण्डमा पर्ने कमजोर घरधुरीलाई सहयोग, आवास पुनर्निर्माणमा काठको उत्पादन, आपूर्ति र व्यवस्थापनका लागि नेपाल सरकारले भूकम्पीय आवास पुनर्निर्माण आयोजना ( EHRP) विकास गरेको छ ।



वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन ढाँचा (ESMF) मा यस कार्यक्रमबाट सुविधा प्राप्त गर्ने योग्य मापदण्ड, विधिहरूका साथै दृष्टिकोणहरूको वर्णन गरिएको छ । त्यसैगरी यस आयोजनामा समावेश गरिएको नेपाल सरकारका उपयुक्त नीति, नियमहरू: १) भूकम्पबाट प्रभावित संरचनाको पुनर्निर्माण सम्बन्धी ऐन २०७२, सामुदायिक पुनर्निर्माण समिति सम्बन्धित कार्यविधिहरू, वन ऐन तथा नीति, भूकम्प प्रभावित संरचना पुनर्निर्माण आयोजनाहरूमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) कार्यान्वयन कार्यविधि २०१५ (दोस्रो संशोधन २०१७), जग्गा प्राप्ति ऐन, निर्देशिका, पुर्नवास नीति रुपरेखा, पुनर्निर्माण सम्बन्धी गुनासो व्यवस्थापन कार्यविधि । २) आदिवासी जनजाती तथा अन्य जोखिमवर्गका समुदायहरूसँग सम्बन्धित कानूनहरू । ३) सुशासन, सामाजिक उत्तरदायित्व तथा सञ्चार एवं परामर्श प्रवर्धन गर्ने निर्देशिकाहरू । ४) वातावरण संरक्षण, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन र वन जंगल तथा वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी नियम तथा निर्देशनहरू, यस आयोजनामा आकर्षित हुने विश्व बैंकका नीतिहरू ओपि/विपि (OP/BP) ४.०१ वातावरण मूल्याङ्कन, ओपि/विपि ४.०४ प्राकृतिक वासस्थान, ओपि/विपि ४.३६ वन जङ्गल, ओपि/विपि, ४.११ भौतिक सांस्कृतिक स्रोतहरू (PCR), ओपि/विपि ४.१२ इच्छा विपरित गरिने पुर्नवास र ओपि/विपि ४.१० आदिवासी जनजातीहरू पर्दछन् । नेपाल सरकारका ऐन र नियमहरूकासाथै विश्व बैंकका सञ्चालित नीतिहरूले परियोजनाको तयारी कार्यान्वयन र अनुगमनमा सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षण पालनाको सुनिश्चितताका लागि प्रक्रिया तथा कार्यविधिहरूको परिभाषित गर्नुको साथै समग्रमा नियमनकारी रुपरेखा प्रदान गर्दछ ।

## वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी मुद्दाहरू

आयोजनास्तरिय वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना (ESMP) लाई आयोजनाको ESMP (तालिका ५) को एक अंगको रूपमा तयार पारिएको छ । गाउँ/नगरपालिकामा योजना कार्यान्वयन गर्दा ESMP लाई अवलम्बन गरिने छ । गाउँ/नगरपालिकामा आयोजनास्तरिय ESMP अवलम्बन तथा कार्यान्वयन गर्दा निम्न दुई प्रकृयाहरू अपनाइने छन् :

(१) गाउँ/नगर स्तरमा तयार पारिएको योजनालाई स्थानीय स्तरको छलफल तथा स्थलगत निरिक्षण मार्फत पुनरावलोकन तथा प्रमाणीकरण गरिने छ । प्रमाणीकरणको क्रममा योजनाले नसमेटेका विशेष प्रकृतिका वातावरणीय तथा सामाजिक मुद्दाहरूलाई छुट्टै योजना (ESMP) तयार गरी सम्बोधन गरिने छ । विशेष प्रकृतिका वातावरणीय तथा सामाजिक मुद्दाहरूमा, उदाहरणको लागि, पुनर्निर्माणको लागि पानीको अभाव, हाल प्रयोगमा रहेका अस्थायी संरचनाहरूको सुरक्षा चुनौती, भिरालो जग्गाको अस्थिरता



र पहिरो तथा सामुदायिक पुर्नवास आदि पर्दछन् । गाउँ/नगर स्तरीय छलफलका साथै सो को प्रमाणीकरण यस आयोजना कार्यान्वयनको एउटा चरणको रूपमा रहने छ ।

(२) गाउँ/नगरमा कार्यान्वयनमा गएका परियोजनाहरूको वस्ती स्तरका मुद्दाहरू तथा न्यूनीकरणका उपायहरू समेटी (आयोजना स्तरीय तथा विशेष मुद्दाहरू दुबैमा) सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने ।

वातावरणीय तथा सामाजिक मुद्दाहरू (परिच्छेद ५ मा उल्लेखित) सम्बोधनको लागि माथि उल्लेखित प्रत्येक चरणहरू वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापकीय दृष्टिकोणबाट उच्च महत्व दिइएको छ । यस बाहेक आयोजनाले वातावरणीय तथा सामाजिक दिगोपनाको लागि आयोजना चक्रका विभिन्न चरणहरूमा परिस्कृत गर्ने उपायहरू समाहित गर्नेछ ।

नेपाल सरकार/राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू सुरक्षित पुनर्निर्माण साथै विशेष प्रकृतिका वातावरणीय तथा सामाजिक सवालहरूको न्यूनीकरणका लागि जिल्ला स्तरीय निकायहरूसँगको समन्वयको रूपमा लिन सकिन्छ । लैङ्गीक समावेशीकरण साथै सङ्घटन समुदायहरूको समर्थनका लागि आयोजना अवधिभर सामाजिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।

## MDTF कार्यक्रम

MDTF लाई पनि सामाजिक तथा वातावरणीय असर र प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने कार्यक्रममा समावेश गरिने छ । WB बाट सहयोग भएका योजनाहरूमा सामाजिक तथा वातावरणीय असर, प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने जस्ता कार्यहरूलाई प्राथमिकताका साथ लागू गरिने छ । तालिम क्षमता अभिवृद्धि, जनजागरण, जन जानकारी बारे गरिने अध्ययनहरू MDFT का टाइप १ र टाइप २ TA मा समावेश गरिएको छ । यस प्रकारको कार्यक्रमले नयाँ सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा कार्यक्रमको नीति तथा कार्यक्रमहरूमा खासै परिवर्तन हुने छैन ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम नीतिलाई MDFT को TA क्रियाकलापसँग एकीकृत गरेर सामाजिक तथा वातावरणीय उद्देश्य अनुरूप कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने छ । यसको उद्देश्य अनुरूप परिपूर्ति गर्नुको लागि संस्थागत अभिवृद्धिलाई परिमार्जन गरी सामाजिक तथा वातावरणीय पक्षको सवलीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै प्रस्तावित कार्यहरू बृहत रूपमा अध्ययन गरी मुख्यतया सामाजिक तथा वातावरणीय





तालिम र यसका विषय वस्तुहरूमा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिक र वातावरणीय पक्षलाई मूलधारमा ल्याउनको लागि आवश्यकता अनुसार प्रस्तावहरू तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । उदहारणको लागि वातावरण स्वास्थ्य र सुरक्षा, फोहोरमैला व्यवस्थापन निर्माण सामाग्रीहरूको व्यवस्थापन आदिबारे जानकारी गराउन सकिन्छ ।

सहरी क्षेत्रमा भूकम्प प्रभावित घरहरूको निर्माणमा देखापरेको समस्याहरूलाई विश्लेषण गर्न सकिन्छ । वातावरण र सामाजिक पक्षमा सम्पत्तिको अधिकार र घरधनी र मोहि र संरक्षित क्षेत्र, मल व्यवस्थापन र निर्माण कार्यबाट हुने असर बारे पनि समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ । सूचना प्रवाह कार्यक्रम र मुख्य रूपमा आर्थिक क्षमता वृद्धि, आफैले काम गर्ने क्षमता वृद्धि, जिविकोपार्जनमा वृद्धि जस्ता विषयहरूमा वातावरण तथा सामाजिक पक्षमा राम्रो ज्ञानहरूलाई जागरूकताका साथ लानुपर्ने हुन्छ ।

### **कार्यान्वयन चरणमा परामर्श तथा सूचना प्रवाह**

३२ वटा जिल्लाका आयोजना कार्यालयहरू (DLPIU-GMaLI), केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई (CLPIU-GMaLI) र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण (NRA) को आयोजना व्यवस्थापन इकाई (PMU) सहित समुहहरूसँग यस ESMF को बारेमा छलफल गरिएको थियो । आयोजना कार्यान्वयन इकाईहरूबाट प्राप्त सुझाव र परामर्शको आधारमा यो ESMF तयार गरिएको हो । परिमार्जित ESMF तथा आयोजनाका अन्य सूचनाहरू सार्वजनिक स्थलमा खुलासा गर्नुका साथसाथै आयोजनाको वेवसाईटमा पनि सार्वजनिकरण गरिएको छ । आयोजना स्थलहरूबाट सुझाव संकलन गर्नको लागि विभिन्न ४ वटा जिल्लाहरू (लमजुङ्ग, स्याङ्जा, मकवानपुर र खोटाङ) मा सुझाव संकलन गोष्ठी आयोजना गरी सुझाव संकलन गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ । आयोजनाको कार्यान्वयनको चरणमा सरोकारवालाहरूसँग थप परामर्श गरिने छ, जसमा आवास डिजाइन, आयोजना स्तरमा तयार भएका वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजनाको समीक्षा तथा प्रमाणीकरण र भवन तथा आवास निर्माण गर्ने स्थानको छनौट पर्दछ । जिल्ला स्तरिय सरोकारवालाहरूसँग गरिएको छलफलको सारांश प्रतिवेदन यसै ESMF को अनुच्छेदमा राखिएको छ । यो ESMF प्राधिकरण तथा CLPIU को वेवसाईटमा नेपाली कार्यकारी सारांश सहित सार्वजनिकरण गरिएको छ ।

### **गुनासो सम्बोधन संयन्त्र**



ESMF को एउटा खण्डको रूपमा रहेको गुनासो सम्बोधन संयन्त्रले समग्र आयोजनाको लागि विकास गरिएका गुनासो सम्बोधन संयन्त्र नै अंगिकार गर्दछ। गुनासो लिखित रूपमा, टेलिफोन, SMS मार्फत दर्ता गर्न सकिन्छ। गुनासो सम्बोधनका लागि तीन तहमा गुनासो सम्बोधन समितिको व्यवस्था गरिएको छ : वडा तहमा, पालिका तहमा र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणमा।



## आयोजना कार्यान्वयन तयारी

NRA मार्फत सम्पूर्ण नीति निर्माण, आयोजना तयारी, मार्गदर्शन र आवश्यक समन्वय गरिन्छ, त्यस्तै CLPIU GMaLI र CLPIU Building मार्फत आयोजना कार्यान्वयन हुन्छ । वातावरणीय तथा सामाजिक आवश्यकता अनुरूप पर्यवेक्षण गर्न र लापरवाही नगरी यसको पालना गर्नका लागि CLPIU-GMaLI मा वातावरण तथा सामाजिक विज्ञको व्यवस्था गरिएको छ । जिल्लामा आयोजना स्तरको ESMP प्रमाणीकरण, न्यूनीकरण र कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक DLPIU-GMaLI मा वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा विशेषज्ञ उत्तरदायी हुनेछ । नीजि आवास पुनर्निर्माण साथै वातावरणीय तथा सामाजिक काममा आवश्यक सहयोग पुर्याउन सामाजिक प्राविधिक सहायता टोली उपलब्ध छ ।

## अनुगमन

वातावरणीय तथा सामाजिक क्रियाकलापको अनुगमन DLPIU-GMaLI, CLPIU-GMaLI, PMU र तेश्रो पक्ष अनुगमन निकाय मार्फत गरिन्छ । समुदायस्तरको वातावरणीय तथा सामाजिक क्रियाकलापको अनुगमन DLPIU-GMaLI को समन्वयमा स्थानीय निकाय ( गाउँपालिका/नगरपालिका) र जिल्ला समन्वय समिति मार्फत गरिन्छ । DLPIU-GMaLI ले सह-आयोजना स्तरमा वातावरण तथा सामाजिक व्यवस्थापन कार्ययोजना ठिकसँग कार्यान्वयन भएको छ कि छैन भनी जिल्लास्तरमा निरन्तर अनुगमन गर्नेछ । PMU र CLPIU-GMaLI द्वारा वातावरणीय नियम तथा नियमावली, वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा तथा वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF) को व्यवस्था अनुरूप पूर्ण रुपमा पालन भएको/नभएको अनुगमन गर्ने छ । PMU ले आयोजनाको अनुगमन गर्न गठन गर्ने तेश्रो पक्ष अनुगमन निकायले सह-आयोजना स्तरिय वातावरणीय सुरक्षणको अनुपालनको शुरुमा ६ महिनामा र पछि प्रत्येक वर्ष स्वतन्त्र रुपले मूल्याङ्कन गर्नेछ ।

## क्षमता अभिवृद्धि

EHRP आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि सबै तहमा क्षमता विकास गर्न जरुरी हुन्छ । यस परियोजनाले PMU तहमा, CLPIU-GMaLI र DLPIUs मा एक-एक जना सामाजिक विकास विज्ञ र वातावरणीय विज्ञको व्यवस्था गर्नेछ । साथै जोखिम वर्गहरुको सहयोगको लागि STA समूहको



परिचालन पनि गर्नेछ । PMU र CLPIU ले DLPIUs संग सहकार्य गरी वार्षिक कार्ययोजनाहरु बनाउने गर्छ ।

### सूची १: ESMEF को कार्यान्वयनको लागि बजेट

बजेट शिर्षक	रकम/स्रोत
कर्मचारी (वातावरणीय तथा सामाजिक विज्ञ)	आयोजनालाई चाहिने सम्पूर्ण मानव संसाधनको भाग ।
घर/आवास स्तरिय राम्रा अभ्यास र न्यूनीकरणका उपायहरु (सामाजिक प्राविधिक सहयोग सहित)	आवास सम्भौता अन्तर्गत
आयोजना स्तरिय वातावरणीय तथा सामाजिक असर कम गर्ने उपायहरु	आयोजना स्तरिय अनुमानित बजेट ने.रु. ३३४.३० मिलियन
अनुगमन - निरिक्षण (NRA-PMU, CLPIU, DLPIUs)	सम्पूर्ण आयोजना निरिक्षण/अनुगमन शुल्कको भाग
तेस्रो पक्ष अनुगमन	ने.रु. ३०.३० मिलियन
वातावरणीय तथा सामाजिक तालिम, जनचेतनामुलक तालिम, सृचना प्रवाह मूलक कृयाकलापहरु	अनुमानित ने.रु. ४४.८० मिलियन
सिमान्तकृत र जोखिमवर्गको लागि सामाजिक प्राविधिक सहायता (STA)	अनुमानित ने.रु. ३०.३० मिलियन



**अनुसूची १: आयोजना स्तरिय वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना (ESMP)**

सं.न	सवाल	वास्तविक असरको प्रकृति विवरण	असर कम गर्ने उपायहरु	कार्यान्वयन इकाई	अन्य
<b>साधारण वातावरणीय सामाजिक सवालहरु</b>					
१	काठको मागलाई पूर्ति गर्नको लागि सामुदायिक वनका रुखहरु काट्ने कार्य र क्षतिमा बढोत्तरी	भूकम्प प्रभावित घरहरुको निर्माण गर्नको लागि आवश्यक काठहरु अनुमानित ३२ जिल्लाको लागि २८.१६ मिलियन क्यू मि. भएकोले वस्तीको नजिक रहेको सामुदायिक वनमा बढिचाप परेको छ। यस प्रकारको असरको प्रभावलाई मुख्य प्रभावको रूपमा लिईएको छ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● भत्केका घरहरुको काठ पुनप्रयोग गर्ने।</li> <li>● हावा हुरी र अन्य कारणले ढलेका रुखको प्रयोग गर्ने।</li> <li>● सकेसम्म घना जंगलको भागको रुख काटने।</li> <li>● लाभग्राहीहरुको जमिनमा भएको रुखहरु काट्न जिल्ला वन कार्यालयले बढि प्राथमिकता दिईएको छ।</li> <li>● वार्षिक वन काटछाट कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने काठहरुको प्रयोग गर्ने।</li> <li>● असर भएका सामुदायिक वनहरुमा वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गर्ने।</li> </ul>	सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, वन सम्बन्धी निकायसंग समन्वय गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गर्ने।
२	ढुंगा, बालुवा, कंक्रीट र स्लेट उत्खनन् गरेका स्थानहरुमा परेका असर	बालुवा, कंक्रीट, स्लेट र ढुंगा नजिकको खोला र ढुंगा निकाल्ने क्षेत्रहरुबाट बढि मात्रामा निकाल्ने गरिएकोले त्यस क्षेत्रमा प्राकृतिक असर बढि देखिएको जुन व्यवस्थापन गर्न सकिने स्थितिमा रहेको छ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● भत्केको घरहरुको ढुंगा, गिट्टी प्रयोग गर्दा ढुंगा उत्खनन् क्षेत्रमा कम असर पर्ने।</li> <li>● व्यक्तिगत घरहरुको लागि ढुंगा निकाल्दा सार्वजनिक स्थल, सेवामूलक क्षेत्रहरुको नजिकबाट ननिकाल्ने।</li> <li>● यदि ढुंगा गिट्टी निकालिएका स्थानहरु सुरक्षित छन् भने अझ सुरक्षित गर्नको लागि जमिन सम्प्राप्त गरेर ढलको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ।</li> <li>● सडकको किनारा, पुल नजिक र गौचरण क्षेत्रबाट ढुंगा निकाल्न बन्देज गर्ने।</li> <li>● व्यक्तिगत घर निर्माण गर्न अत्याधिक ढुंगा उत्खनन् गरेका स्थानहरुको जोखिम र भूक्षय/पहिरो हुनबाट</li> </ul>	लाभग्राही DLPIU (GMaLI)	ढुंगा निकालिएका स्थानहरुको जाँच गरी सुरक्षित तवरले व्यवस्थापन गर्ने।  व्यवसायिक ढुंगा खानीको लागि यो सर्त लागु हुने छैन।



सं.न	सवाल	वास्तविक असरको प्रकृति विवरण	असर कम गर्ने उपायहरु	कार्यान्वयन इकाई	अन्य
			बचाउन विज्ञहरुको सल्लाह अनुसार पुनःस्थापना गर्ने ।		
३	पुनःप्रयोग नहुने घरका सामानहरुको व्यवस्थापन (घर भत्केर निस्केका सामानहरु)	प्रायजसो घर भत्केर निस्केका प्रयोग विहीन सामानहरु जथाभावी सडक र गहिरो भागमा पुर्ने गरिएको ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● घर भत्केर निस्केका सामानहरु फलामका टुक्रा, सिमेन्टको बोरा र पुनःप्रयोग हुन सक्ने सामानहरुको संकलन गरी कवाडीलाई विक्री गर्ने ।</li> <li>● भवननिर्माणको लागि चाहिने निर्माण सामग्रीको मागलाई कम गर्नको लागि घर भत्केका सामानहरुमा तीन आर (3R) सिद्धान्त (कम गर्ने, पुनःप्रयोग गर्ने र पुनःकाममा ल्याउने) को प्रयोग गर्ने ।</li> <li>● घर भत्केका सामानहरुको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।</li> </ul>	लाभग्राही DLPIU (GMaLI)	घर भत्केर थुप्रेका सामानहरुको व्यवस्थापनको लागि अन्य सम्बन्धित निकायहरूसंग समन्वय गरी जनजागरण र उचित व्यवस्थापन गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने  (कार्यक्रम निश्चित स्थानमा आवश्यकताको आधारमा संचालन गर्नुपर्ने छ )
४	व्यवसायिक स्वास्थ्य र सुरक्षा	पुनर्निर्माण गरिएका घरहरुमा निर्माण कार्य गर्दा साना तिना दुर्घटनाहरु हुन सक्ने । यदि ठेकेदारले निर्माण गर्ने वस्ती विकासको कायहरुमा कामदार बस्ने क्याम्पहरुमा स्वास्थ्य र सर-सफाईको समस्या देखा पर्न सक्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● डकमी र सिकमीहरुलाई सुरक्षा सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने र घर धनीलाई पनि सुरक्षा समस्याबारे सजग गराउने ।</li> <li>● यदि ठेकेदारबाट काम भएको छ भने कामदारहरुको क्याम्पमा स्वास्थ्य र सरसफाईको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।</li> <li>● निर्माण कार्य गर्ने बेलामा व्यक्तिगत सुरक्षाका सामानहरु उपलब्ध गराउने ।</li> <li>● निर्माण स्थलहरुमा प्राथमिक स्वास्थ्य किट अनिवार्य रुपमा राख्ने व्यवस्था गर्ने ।</li> </ul>	जहा ठेकेदारहरुबाट कार्य भएको छ उक्त स्थानहरुमा केन्द्र र जिल्ला स्थित कार्यालयहरुको समन्वयमा अनिवार्य टुल किट राख्न व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	जन चेतनाका कार्यक्रमहरु पनि डकमी तालिमसंगै समावेश गरी संचालन गर्न केन्द्र र जिल्ला स्थित कार्यालयसंग समन्वय गरी संचालन गर्नुपर्ने ।



सं.न	सवाल	वास्तविक असरको प्रकृति विवरण	असर कम गर्ने उपायहरु	कार्यान्वयन इकाई	अन्य
५	कामदारको छनौट र बाल श्रमिकहरुको प्रयोग	प्राय व्यक्तिगत घरहरुको निर्माणहरुमा अन्य स्थानबाट बसाई सराई गरेका श्रमिकहरुको प्रयोग हुन सक्छ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● अशक्त र बालश्रमिकहरुको प्रयोगमा रोक लगाउन योजना स्तरिय चेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने।</li> <li>● अशक्त र बाल श्रमिकहरुलाई प्रयोग गर्न रोक लगाउने।</li> </ul>	GMaLI र ठेकेदार	ठेकेदारहरुलाई अशक्त र बालश्रमिकहरु प्रयोग नगरे वापत धन्यवाद सहित सम्मान गर्ने कार्य गर्ने।
६	लोपोन्मुख सेवा प्राप्त नगरेका समूहहरु (जनजाति, दलित, महिला, अशक्त र वृद्ध)	लोपोन्मुख र समावेश नभएका समुदायहरु जसलाई खासै सुभाब संकलन नभएकाहरु योजनाबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधाहरु वारे जानकारी नभएका कारणले भवन निर्माण कार्यमा सामाजिक सवालहरु समावेश हुन नसकेको।	<ul style="list-style-type: none"> <li>● घर निर्माण गर्ने सहयोग रकम समयमा नै जोखिम वर्ग र सिमान्तकृत र अशक्त घर धनीहरुलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने।</li> <li>● घर बनाउने कार्यलाई गति प्रदान गर्नको लागि सिमान्तकृत सेवा वन्चित समुदायहरुलाई सामाजिक र प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नु पर्ने।</li> <li>● राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले सिमान्तकृत समूहमा समावेश गरेका समुदायहरुमा विभिन्न अन्य निकायहरुबाट पनि भवन निर्माणमा सहयोग जुटाउने प्रयास गर्नुपर्ने।</li> <li>● योजना र सम्बन्धित निकायहरुको सक्रियतामा आवश्यक समुदायहरुमा तालिम र आय आर्जन हुने कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने।</li> </ul>	लाभग्राही NRA/PMU  CLPIU (BUILDING)	
७	वातावरणीय तथा सामाजिक विषयका विशेष पक्षहरु				
७.१	हाल प्रयोगमा राखेका अस्थायी घर टहराहरुको सुरक्षित व्यवस्थापन	प्रायः भूकम्प प्रभावित समुदायहरुमा स्थानीय घरहरुको निर्माण सम्पन्न नभएसम्म अस्थायी घरहरुमा बस्नु पर्ने बाध्यता प्राय अस्थायी घरहरु ईमरजेन्सीमा निर्माण गरेकाले ती घरहरुबाट पूर्ण सुरक्षा र	<ul style="list-style-type: none"> <li>● स्थानीय घरहरु निर्माण नभएसम्म मात्र अस्थायी घरहरु बनाउनु पर्ने।</li> <li>● अस्थायी घरहरुको मर्मत संभारमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने।</li> <li>● नयाँ निर्माण भएका घरमा सरिसके पछि पुरानो अस्थायी टहराहरुलाई सुरक्षित तवरले भत्काउनु पर्ने।</li> </ul>	लाभग्राही (DLPIU)	



सं.न	सवाल	वास्तविक असरको प्रकृति विवरण	असर कम गर्ने उपायहरु	कार्यान्वयन इकाई	अन्य
		<p>सेवा प्रदान गर्न नसकिने स्थितिमा रहेको छ ।</p> <p>प्रायः जस्तापाता र बाँसबाट बनेका टहराहरु मजबुत नहुने भएकोले प्रायः वर्षात मौसममा घर भत्केर दुर्घटना हुन सक्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>● अस्थायी टहरा भत्काउदा निस्केको सामानहरु चर्पी, गोठ, तरकारी बारीको टहराहरु निर्माण गर्न प्रयोग गर्नुपर्ने ।</li> </ul>		
७.२	पुननिर्माणको लागि पानिको व्यवस्थापन	<p>पानीको अभाव पूर्ति गर्ने योजनाको लक्ष्य भित्र नपरेता पनि प्रायजसो लाभग्राहीहरुको वस्ती दुर्गम र कम पानी भएका स्थानहरुमा अवस्थित भएकोले सुख्खा मौसममा भवन पुनर्निर्माण गर्न पानीको आवश्यक भएको ।</p> <p>भवन पुनर्निर्माणलाई असर नपर्ने गरी पानीको उपलब्धताको आधारमा योजना संचालन गर्नुपर्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>● बढि पानी प्रयोग गर्ने कार्य कम गरी, बेलुका खेर जाने पानी संकलन गरी प्रयोग गर्ने ।</li> <li>● खानेपानी योजना निर्माण गर्न पानीको मात्रा र उपलब्धतालाई दृष्टिगत गरी गर्नुपर्ने ।</li> <li>● सकेसम्म अन्य प्रविधिहरुको प्रयोग गरी हाल प्राप्त भएको श्रोतहरुबाट बढि पानी उपलब्ध गराउने प्रयास गर्ने ।</li> <li>● जिल्लामा खानेपानी क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी, अर्ध सरकारी संघ संस्थाहरुसंगको समन्वयमा खानेपानी योजनाहरु संचालन गर्ने ।</li> </ul>	खानेपानीमा कार्य गर्ने सम्बन्धित निकायहरु	DLPIU ले CLPIU लाई जानकारी गराई NRA ले समन्वय गर्नेछ । सबै सम्बन्धित संस्थाहरुसंग समन्वय गरी कम खर्चमा योजना संचालन गर्नुपर्ने छ ।
७.३	भिरालो जग्गालाई स्थायत्व प्रदान गर्ने र पहिरो नियन्त्रण गर्ने ।	<p>कुनै विशेष परिस्थितिमा पहिरोबाट जोखिममा परेका घरहरुको सुरक्षार्ण गर्ने ।</p> <p>भिरालो जग्गालाई स्थायत्व प्रदान गर्ने र पहिरो नियन्त्रण विधि अपनायर स्वच्छिक</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>● पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई स्थानको वास्तविक स्थितिबारे समयमा नै जानकारी गराउने ।</li> <li>● CLPIU, भवन र NRA बाट भू-प्रविधिको अध्ययन गर्नुपर्ने ।</li> </ul>	CLPIU-GMaLI	भू-प्रविधि सम्बन्धि अध्ययन NRA ले गर्नेछ ।





सं.न	सवाल	वास्तविक असरको प्रकृति विवरण	असर कम गर्ने उपायहरु	कार्यान्वयन इकाई	अन्य
		स्थानान्तरण र नयाँ स्थानमा बस्ति सार्ने कार्य ।	<ul style="list-style-type: none"> <li>भिरालो जग्गालाई स्थायीत्व प्रदान गर्न- वायो ईन्जिनियरिङ प्रविधिबाट, टेवापर्खाल, ग्याविन पर्खाल, भूक्षय कम गर्न वृक्षरोपण, आदि कार्य संचालन गर्नु पर्ने ।</li> </ul>		<p>जिल्लामा भूक्षयसंग सम्बन्धित निकायहरूसंग मिलेर वायो ईन्जिनियरिङ कार्य गर्नु पर्ने</p> <p>यदि कुनै स्थानहरुमा वायो ईन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गर्नु पर्ने भएमा DLPIU, भवनले डिजाईन/ रिपोर्ट तयार गर्ने छ ।</p>
७.४	पुनःस्थापना र नयाँ वस्तीमा सार्ने (स्वेच्छिक पुनःस्थापना)	<p>विशेष परिस्थितिमामात्र घरहरु र समुदायहरुको स्वेच्छिक पुनःस्थापना हुने ।</p> <p>स्वेच्छिक पुनःस्थापनाको कारणले उक्त स्थानको भौतिक आर्थिक विस्थापन समेत हुने ।</p>	पुनःस्थापना नीति अनुरूप पुनःपुनःस्थापना योजना बनाई योजना संचालन गर्नुपर्ने ।	CLPIU GMaLI	

